

Nyelvünk és a képszerűség

1. Hámori József agykutató professzor a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat 2010. évi első számában (10/1: 18–19) Az anyanyelv szerepe a magyarság jövőjében – az agykutató szemével címen a nyelvtudomány és a stilisztika számára is tanulságos dolgozatot tett közzé. Ebben nyelvünk egyik jellemző sajátóságaként említi – az ő szavaival – „a részben képi gondolkodás”-t. Vissza is tekint a nyelvek eme jellemzőjének a történeti alakulására. A sumérok írott nyelve (Kr. e. III. évezred végétől) még képjeles, úgynevezett logogramokból álló írás volt. A Kr. e. II. évezredtől Babilóniában létrejön a hangjelölő írás, a képi írás kezd kiszorulni, biológiailag a bal féltelke túlsúlya kezd érvényesülni. Kr. e. 1600-tól pedig a föníciai írásrendszer – amelyre egyébként az összes európai írás épült – a grafémáival már az elvont, bal agyféltekés gondolkodást képviseli. Végül Kr. e. 800-tól a hellének kidolgozzák a valódi abécét. Tehát a képi gondolkodás megszűnt, az elvont, teljesen bal féltelkés gondolkodás vált uralkodóvá. Viszont – állapítja meg a szerző – a magyar nyelv megőrzött valamit a jobb féltelkés látásmódból is, és azt egyezteteti a bal féltelkés beszélt nyelvvel (részben képi gondolkodás). Majd hangsúlyozza, hogy „ezt elsősorban a magyar népdalban, illetve a magyar költészetben lehet kimutatni”, és hogy „ez a képi gondolkodásmód (Balassitól egészen a mai napig) a magyar költészet és így a magyar nyelv rendkívüli értéke”. Hámori professzor kutatása révén immár a biológia felől is mintegy bizonyítást nyert a nyelvünkbeli képi gondolkodás, képszerűség megléte.

Nem véletlen tehát, hogy Bárczi Géza, az európai hírű nyelvtudós a következőképpen jelölte meg „nyelvünk jellegzetes erényei”-t a *Magyar nyelv életrajza* című, több kiadásban megjelent munkájában: „színes, változatos hangzás, rendkívüli metrikai rugalmasság; tömörség, szoros logikus kapcsolás; finom árnyaltság, képszerűség; pontos fogalomalkotásra való képesség” (1963: 387). Itt szerepel tehát a képszerűség is. Természetesen a magyar nyelv és stílus története során többen rámutattak nyelvünknek erre a lényeges sajátosságára. Ezúttal azonban arról kívánok megemlékezni, aki elsőként tette ezt meg: Sylvester Jánosról, a XVI. századi nagy humanistánkról. Talán nem lesz érdektelen röviden szólni arról, hogy Sylvester János hogyan utalt nyelvünknek erre a jellemzőjére már a XVI. század második negyedében.

2. Mielőtt rátérnénk Sylvester jelzett megjegyzésére, lássuk röviden az életpályáját. Sylvester János a Szatmár megyei

Szinyérváralján született 1504 körül. 1526-tól 1528-ig a krakkói egyetemen tanult. Közben a magyar diákok seniora volt, és a híres lengyel nyomdász, Hieronymus Vietor műhelyében is korrektorkodott. Krakkóban nagy hatással volt rá Lenard Cox erasmista köre. 1529-ben már Wittenbergben tanult. Ekkor ismerkedett meg a német humanizmussal, továbbá Luther és a kiváló tudós pedagógus Melanchthon munkásságával. 1534-ben talált aztán pártfogóra a humanista műveltségű és a magyar nyelv ügyével törődő Nádasdi Tamásnak, Sárvár urának a személyében. Sárvári tartózkodása alatt tanított a helyi iskolában, majd megszervezte az újszigei nyomdát. Itt jelentette meg élete fő műveit: grammatikáját, az első magyar nyelvtant (*Grammatica Hungarolatina*. Sárvár–Újsziget, 1539) és az e nemből szintén első teljes Újtestamentum fordítását (*Új Testamentum... Sárvár–Újsziget, 1541*). 1543-ban meghívták a bécsi egyetem héber tanszékére, itt tanított 1552-ig, később görögöt és történelmet is. 1552-ben elvesztette bécsi katedráját, és ettől kezdve nem tudunk semmit az életéről, talán 1553-ban meghalt.

3. A magyar nyelv képszerűségére vonatkozó, említendő megállapítás Sylvester Újtestamentum-fordítását bezáró, úgynevezett könyvvégi jegyzetekben található. Ennek címe: *Az ollán ighikrűl való tanuság, mellék nem tulaydon ieğziben vétetnek*, vagyis: az olyan szavakról való tanulság, melyek nem eredeti jelentésben vétetnek. Sylvester tehát az első magyar nyelvű – mintegy négyoldalnyi – stilisztikai tanulmány-nal jelentős kezdeményező lépést tett a magyar stilisztika és jelentéstan területén is.

Induljunk ki abból, hogy a XVI. század második negyedében három út vezetett a vulgáris nyelvek – köztük a magyar – felfedezéséhez, azaz nyelvtani rendszerbe foglalásához, majd szabványosításához:

- nyelvtanok és nyelvtanfélék írása;
- fordítás, elsősorban bibliáknak (először egyes részeinek) a lefordítása;
- a latin nyelv iskolai tanítása, pontosabban ennek érdekében (legalábbis kezdeti fokon) az anyanyelv felhasználása.

Sylvester valójában mind a háromban részt vett, de a könyvvégi jegyzetek megírását elsősorban az Újtestamentum lefordítása eredményezte. A benne található stilisztikai-jelentéstan megállapítások nyilván a fordítói munka közben tudatosultak, illetve alakultak ki.

A biblia sajátos stílusa, gyakori átviteles kifejezésmódja a fordítók figyelmét önkéntelenül is hamar a képes beszéd jelentéstani és stilisztikai vizsgálata felé terelte. A középkori bibliai értelmezéstan, amely már tárgyalta a szentírás átvitt értelmű szavait és kifejezéseit, még tovább fejlődött, szélesedett a keresztyén humanista tudósok kezében. Természetes tehát, hogy az ő iskolájukon, módszereiken nevelkedett Sylvester Újtestamentum-fordításának a végéhez csatolt jegyzeteiben a biblia példázatos stílusáról, átvitt értelmű szavairól, kifejezéseiről értekezik.

A bibliai értelmezést követve abból a jelentéstani tételből indul ki Sylvester, hogy minden szó és minden mondat akármilyen nyelvben vagy eredeti, vagy átvitt értelmű. Az eredeti értelemről így nyilatkozik: „Tulaydon ieǵzi/ben vitétik az ighe mikoroñ el nem távozik attul, az mit kiualtkippen kell vala iegezni.”¹ Átvitt értelmű a szó akkor, „mikoron el tauozik attul, az mit kiualtkippen kell vala iegezni”. A szavak egymásutánja „a beǵid” is lehet tulajdonképpeni és átvitt értelmű. Ezután szavakat és mondatokat említ mindkét értelemben, a bibliából vett példákkal illusztrálva. Szót ejt például a *Kenír*, *Teft* és *Vír* (kenyér, test, vér) szavakról. Átvitt értelmű mondatok közül is lássunk egyet: „Te mikoroñ vad olayfa volnã, az igaz olayfãba oltatãl be”; „Mell’ beǵidnek tulaydon értelme – Sylvester szerint – ez”: „Te mikoroñ pogañ nembõl támadtãl volna, ęs ennek okãirt ideghen nip volnã az iftentũl, az Sido nip kõzibe vãla/řtatãl, kik az iftennek tulaydon nipi.”² Kiemeli, hogy különösen Pál apostol él gyakran „ill’ en beǵideknek nemiuel”³.

És itt következik Sylvester fejtegetéseinek legszebb, a magyar nyelvhasználatra legtöbbet mondó része. Megállapítja, hogy a bibliaolvasónak hozzá kell szoknia az átviteles kifejezésmóddhoz, mert a szentírás tele van ilyen szavakkal és mondatokkal. De – folytatja Sylvester – „Kõnũ kediglen hozzã řokni az mũ nipũknek, mert nem ideghen ennek az ill’ en beǵidnek neme”⁴ Azt is megmondja a továbbiakban, hogy hol használja népünk az efféle beszédmódot: „Il ill’ en beǵiduel naponkid valo řolã/ãban”, és „Il inekben kiualtkippen az virãg inekben, mell’ ekben csudãlhattã minden nip az Maǵar nipnek elmijnek ęles voltã az lel’ ben, mell’ nem egẽb, hanem Maǵar poeřis”⁵ Ez utóbbi mindkét

megjegyzésnek megvan a maga feltétlen értéke. Annak hangsúlyozása tudniillik, hogy a magyar nép az átviteles kifejezésmóddal, a képszerűséggel él hétköznapi beszédében, éleslátásra valló felismerés. Azzal meg, hogy Sylvester a virágéneket hozza példának (ha ezek tartalmát mindjárt meg is vetette), már mint igazi nemzeti humanista, a magyar költõi stílusnak első méltányolója és egyben a magyar stilisztikának is első munkása jelentkezik.

4. Ezúttal érdemes még szólnunk Sylvesternek nyelvünk értékeit méltató szavairól. Az egész latinul írt nyelvtannak talán a legszebb, sokszor szinte ódai magaslalon szárnyaló része az az egy lapnál alig hosszabb szöveg, amelynek minden sorából nyelvünk határtalan szeretete és ugyanakkor az azt megilletõ büszke önérzet sugárzik. Mindenekelőtt leszögezi, hogy a magyar nyelv éppúgy szabályozható nyelvtanilag, mint a három jeles nyelv, a héber, a görög és a latin közül bármelyik („Est enim regulatissima, vt vocant, non minus quam una ex primariis illis, hebraea, graeca, et latina” 75). Ez a megállapítás már a vulgáris nyelveknek az említett három szent nyelvvel való egyenrangúsítását jelenti. Ezután a γλωττώμαχια-ról beszél, valószínűleg arról a nyelvi harc-ról, amely a vulgáris nyelvek között felemelkedésünk után megindult, hogy melyik vegye át a latin vezető szerepét. Sylvester azok ellen fordult, akik a magyar nyelvet illetlenül megvetették, sőt bemocskolták. És nyelvünk ezt méltatlanul sokáig eltúrta – mondja a továbbiakban –, pedig a mieink megvédehették volna az efféle rágalmakkal szemben. Anyanyelvünk roppant gazdagsága eddig el volt rejtve számunkra, amelyet most először megtalálva feltárunk és napvilágra hozunk. Ha ezzel élni nem vonakodunk (amint remélem és óhajtom) – folytatja Sylvester –, koldusszegényekből egyszerűen dúsgazdaggá válunk („Habuimus thesaurum hunc linguae patriae hactenus absconditum, quem nunc primum reperitum erimus, in lucemque proferimus; quo si frui non recusauerimus, breui (vt spero et opto) ex inopibus diuites euademus abunde” 75). Más nemzetek szerényebb értékekkel is tetszelegnek, mi valóban kiváló tulajdonunkat is kevésbé vesszük.

Végezetül szólva azt hiszem, napjainkban is tanulhatnánk Sylvester János megállapításaiból.

1. Tulajdon jegyzésben [jelentésben] vitétik az ige, mikor el nem távozik attól, amit kiváltképp kell vala jegyezni [jelenteni].

2. Te mikoron vad olajfa volnã, az igaz olajfãba oltatãl be. Mely beszédnek tulajdon értelme ez: te mikoron pogány nembõl támadtãl volna, és ennek okãért idegen nép volnã az istentõl, a zsidó nép kõzibe választatãl, kik az istennek tulajdon népe.

3. ilyen beszédeknek nemével.

4. Könnyũ pedig hozzãszokni a mi népũknek, mert nem idegen ennek ez ilyen beszédnek neme.

5. Ilyen beszéddel naponként való szólásãban; ily énekekben, kiváltképp a virãgénekekben, melyekben csodãlhattã minden nép a magyar nép elmjének ęles voltãt a lel’ esben, mely nem egỹb, hanem magyar poeřis.